

SON OSMANLI DÜŞÜNÜRÜ ALİ RIZA’NIN AİLE AHLAKI¹

(Sayfa 57-66)

Meryem ÜZÜM

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimler ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi
meryemmuzum@gmail.com

Doç. Dr.Mahmut AVCI

Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri ABD Öğretim Üyesi
mahmut.avci@usak.edu.tr

Öz

Toplum tarihinin en eski ve en küçük yapı taşı olan aile, fertlerin doğduğu andan yaşamının sonuna kadar içinde varlığını sürdürdüğü, ahlak temeline dayanan bir kurumdur. Fertlerin ahlaki nitelikleri küçük yaştan itibaren aile ortamında şekillenir ve gelişir. Osmanlı düşünürleri, ahlak kitaplarında ahlakın aile yaşamına derin etkisinden dolayı eserlerinde tedbir-i menzil başlığı ile ev idaresi ve aile ahlakına ilişkin konulara yer vererek anne, baba, çocuk, akraba ve hizmetçi gibi aile unsurları arasındaki ilişkiyi düzenleme ve mutluluğun nasıl elde edilebileceğini belirtmişlerdir. Osmanlı ahlak düşünürlerinden olan Ali Rıza da mekteplerde okutulmak üzere kaleme aldığı eserlerinde aile ahlakına ilişkin düşüncelerine yer vermiştir. Aile kavramını açıkladıktan sonra eşlerin birbirine karşı görevlerini, çocuk yetiştirmede ahlak eğitimi konusunda dikkat edilmesi gereken hususları ele almıştır. Anne babaların çocuklarına karşı görevleri olduğu gibi çocukların da onlara karşı görevleri olduğunu belirtmiştir. Aynı başlık altında kardeşlerin birbirine karşı görevleri, akrabalara karşı görevler ve son olarak ailenin bir üyesi görülüp evde çeşitli işleri yapan hizmetçilere karşı ahlaki kurallardan bahsetmiştir. Bu çalışmada Ali Rıza’nın aile içerisinde yaşayan fertlerin birbirlerine karşı görevlerine, uymaları gereken kurallara, ahlaki eylemlerine ve yaşantılarına dair görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Rıza, Ahlak, Vazife, Aile

¹Bu makale Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler ABD’nde Doç. Dr. Mahmut AVCI’nın danışmanlığında Meryem ÜZÜM’ün hazırlamış olduğu “Son Dönem Osmanlı Düşünürü Ali Rıza’nın Ahlak Anlayışı” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

FAMILY ETHICS OF THE LAST OTTOMAN THINKER ALI RIZA

Abstract

Family, which is the oldest and smallest fundamental element in the history of society, is an institution based on morality in which individuals continue their existence from the moment of their birth until the end of their lives. The moral qualities of the individuals are shaped and developed in the family environment from an early age. Due to the profound effect of morality on family life in ethics books, Ottoman thinkers stated in their works the title of house management and issues related to housekeeping and family ethics, and stated how to organize the relationship between family elements such as mother, father, child, relatives and servants and how to achieve happiness. Ali Rıza, one of the Ottoman moral thinkers, also included his thoughts on family ethics in his works that he wrote to be taught in schools. After explaining the concept of family, he discussed the duties of the spouses towards each other and the issues that should be considered in moral education in raising children. He stated that as parents have duties towards their children, children also have duties towards them. Under the same heading, he mentioned the duties of siblings towards each other, duties towards relatives, and lastly, moral rules against servants who are seen as a member of the family and do various works at home. In this study, Ali Rıza's views on the duties of the members living in the family towards each other, the rules they must obey, moral actions and lives will be discussed.

Keywords : Ali Rıza, Ethic, Duty, Family

Giriş

Yaşamın her safhasında yer alan ahlak, insanlığa dair bütün hususlarda tezahür eden bir gerçekliktir. İnsanlık tarihinin tüm dönemlerinde hatta en ilkel topluluklarda bile ahlak görülmektedir. Sosyal bir varlık olan insan birtakım hak ve görevlerle toplum içinde yaşama yetisine sahip olup diğer insanlarla da sürekli iletişim halindedir (Erdem,2015:158-159). Bu

nedenle o, doğumundan ölümüne kadar hayatının her döneminde diğer insanlarla bir arada yaşamak durumundadır. O aile, okul, iş gibi çeşitli sosyal ortamlarda, çevresindekilerle çeşitli şekillerde ve nitelikte ilişkiler kurarak hayatını devam ettirmektedir (Denizer ve diğerleri, 2018, s. 15). Bu iletişimin ilk başladığı yer ailedir.

Ahlakın irdelediği kavramlardan biri olan aile, tarihin en eski ve en temel kurumlarından biri olma özelliğini taşır. Geçmişten günümüze toplumun şekillenmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. İnsan, doğduğu andan itibaren bir ailenin ferdi olarak yaşamına devam eder. Fertlerin hayata ilişkin düşünceleri, değer yargıları, ahlaki nitelikleri, davranışları, alışkanlıkları vb. birçok şey aile ortamında şekillenmekte ve gelişmektedir. (Güngör,1995:206)

Aile, ahlak temeli üzerine kurulu olan sosyal bir kurumdur. Aile fertlerinin birbirlerine karşı yerine getirdikleri görevler aileyi ayakta tutmaktadır. Ahlaki değerlerin oluşturulmasında, korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında öncelikli yere sahip olan aile kısaca ahlak mektebidir. (Topçu,2010:188)

Ahlaki değerlerin kazanıldığı ilk yer olan aile, Osmanlı ahlak düşünürü Ali Rıza'nın mekteplerde okutulmak üzere kaleme aldığı ahlak eserlerinde özellikle üzerinde durduğu bir kavramdır. O, aileyi birbirlerine karşı maddi ve manevi bağı bulunan fertlerin meydana getirdiği bir cemiyet olarak tanımlamıştır. (Ali Rıza,1316:37) Bu cemiyet, toplumun temelini oluşturmaktadır. Toplum mutluluğunu, aile mutluluğu ile ilişkilendiren Ali Rıza, ailenin mutluluğunu ise fertlerin birbirlerine karşı yerine getirmesi gereken birtakım vazifelerle açıklamaktadır. Makalemizin bu bölümünden sonra bahsedeceğimiz aile fertlerinin vazifelerini Ali Rıza şu şekilde sıralamaktadır: Eşlerin birbirlerine karşı vazifeleri, anne babanın çocuklarına karşı vazifeleri, çocukların anne babaya karşı vazifeleri, kardeşlerin birbirine karşı vazifeleri, akrabalara karşı vazifeler ve dönemin şartlarından dolayı aynı hane altında yaşayan ve ailenin bir üyesi sayılan hizmetçilerin efendilerine efendilerinin de hizmetçilerine karşı vazifeleri.

Eşlerin Birbirlerine Karşı Vazifeleri

Ali Rıza, aileyi oluşturan fertlerin birbirine karşı vazifelerinden önce, aile kurmak isteyen kadın veya erkeğin eşlerini seçerken özenli olmalarını ve belirli hususlara dikkat etmeleri gerektiğini vurgular. Aile kurulurken eşler arasında muhabbet, saygı, hoşgörü ve birliğin olabilmesi için; yaş, mevkii, ahlaki değer yargıları, dini, sosyal ve iktisadi yapıda denkliği esas alır.

Evlilikten sonra aile kurumunun devamlılığının sağlanması için eşler birtakım görev ve sorumlulukları yerine getirmek zorundadırlar. Yerine getirilen her görev ve sorumluluk, ailenin mutluluk ve huzuruna katkıda bulunup eşlerin, ailenin hatta tüm toplumun faziletine etki eder. (Ali Rıza,1328:129-130)

Eserlerinde eşlerin birbirine karşı vazifelerini açık ve net bir şekilde ifade eden Ali Rıza erkeğin vazifelerini: ailenin geçimini sağlayabilecek ekonomik güce sahip olmalı, eş ve çocuklarını hastalıklardan koruyabilmek için kendi sıhhatine dikkat etmeli, evlatlarını ahlaki ve eğitsel açıdan geleceğe hazırlayabilmek için kendi eksikliklerini görüp gidermeli, zorunlu haller dışında boşanmaktan uzak durmalı şeklinde sıralar. Kadının vazifelerini ise Arap bir bilginin kızına vermiş olduğu öğütlerle destekleyerek, kadının dünya ve ahiret mutluluğu için eşine hürmet ve itaat etmesi, eşine karşı daima güler yüzlü ve sabırlı olması, evlilik öncesinde sahip olduğu imkanlar ne olursa olsun ev işi ve idaresini iyi bilmesi, evlatlarını terbiye eden babaya ise yardım edip hiçbir hususta eşine sitem etmemesi olarak vurgular. (Ali Rıza,1312:115-118)

Anne Babanın Çocuklarına Karşı Vazifeleri

Çocuklarda ahlak ve öz denetim mekanizmalarının temel taşları anne ve baba tarafından atılmaktadır. Bu nedenle anne ve babanın çocuk eğitimi üzerindeki rolü oldukça önemlidir. Ali Rıza, çocukların eğitiminde anne babalara düşen vazifeleri şu şekilde ifade etmektedir: Çocukların geleceğe hazırlanmaları için önce kendilerini iyi eğitmeli, çocuklar kendi kendilerine yetecek hale gelene kadar onları fizyolojik ve duygusal olarak her yönden

destekleyip himaye etmeli, talim ve terbiyelerine dikkat etmelidir. Çocuklar hangi yaşa gelirse gelsin bu hususlarda onları hayatları boyunca desteklemelidir. (Ali Rıza,1318:188)

Ali Rıza, eserinde annenin aile fertleri arasındaki yerini açıklarken “*valideye olan muhabbet saftır, mukaddestir, ruha inşirah bahşeden şey de ancak valide muhabbetidir*” ifadesine yer vererek annenin şefkat, huzur ve saadet kaynağı olduğunu vurgular. Anne, çocuklar hastalandığında onların sıhhati için gerekirse canını ortaya koyar. Çocukların kalbi ve zihni gelişimlerine katkı sağlayarak hatalarını düzeltmesine yardım eder. Böylece onlara güzel hisler verir. Daima çocuklarının mutluluğunu arzu eder. (Ali Rıza, 1312:16-17)

Baba ile ilgili de şu noktalar üzerinde durup düşünmemizi sağlar: Ailenin reisi olup diğer fertleri güç ve kuvvetiyle bir arada tutar. Ailenin gereksinimlerini karşılayarak onları kollar. Çocukların talim ve terbiyesine ciddiyetle yaklaşarak üstlenmiş olduğu bu rolü çocuklar için olumlu yönde kullanır. Baba, çocuklara olan sevgisini anne kadar alenen göstermese de muhabbetinin derinliği hal ve hareketlerinden aşikardır. Babaya ait bu karakteristik özelliğin sebebi babanın evde bir otorite sembolü olması ve bu sayede çocuğun talim ve terbiyesine daha kolay muvaffak olmasıdır. (Ali Rıza, 1312:18-19)

Ali Rıza, anne babanın çocuklarına karşı vazifelerini belirtirken çocuğun ahlaklı olabilmesi için verilmesi gereken ahlak eğitimini şu şekilde açıklar: Ahlak temelinin atılması sırasında çocuğun anne babaya karşı kabullenici bir tutuma sahip olması gerekir. Bu tutum, küçük yaştan itibaren çocuğa kazandırılmalıdır. Çocuğun her dilek ve isteğini yerine getirmek onun ileride doyumsuz olmasına yol açacağından buna müsaade edilmemelidir. Çocuğa verilen öğütlerin tersi davranışlarda bulunulmamalıdır. Çocuğun bireysel eğilim ve dilekleri onun doğuştan getirdiği karakter özelliklerine uygun olarak şekillendirilmelidir. Onları yanında daima nazik ve görgü kurallarına uygun cümleler kullanılmalıdır. Çocuklar erişkin hale gelene kadar anne babanın bu hususlara dikkat etmesi gerekir. (Ali Rıza, 1312: 133-134)

Çocukların Anne Babaya Karşı Vazifeleri

“*Aile arası sevgi bağı ölünceye kadar devam eder ve bozulmaz*” sözüyle Ali Rıza, çocukların yaşamlarında geldikleri noktaların ancak anne babaları sayesinde olduğunu ve onlara karşı

şükran ve sevgilerini eksik etmeyerek vazifelerinde her zaman duyarlı olmaları gerektiğini vurgular. (Ali Rıza, 1312:12)

Çocuğun anne babasını mutlu etmek için yerine getirmesi gereken vazifeleri açıklayan Ali Rıza, bu vazifelerin en başında hürmet ve itaati zikrederek bunu yerine getirmenin farz-ı ayn olduğunu belirtir. (Ali Rıza,1316:42) Anne babaya karşı vazifelerini yerine getirmeyen evladı ahlaksız olarak nitelendiren Ali Rıza, bu savını Kur'an-ı Kerim'de geçen "Rabbin, sana kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllükle kol kanat ger." ayeti ile destekler. (Ali Rıza,1316:41)

Ali Rıza'ya göre çocuklar anne babalarını akraba veya arkadaş olarak görmemeli onlara karşı muamele ve muhabbetlerine dikkat etmelidir. Kız çocuklar annelerine ev idaresinde, erkek çocuklar ise babalarına işlerinde yardım etmelidir. Anne babaları hastalandıkları takdirde samimi ve içten bir şekilde onlarla ilgilenmeli, her konuda destek ve yardımcı olmalı ve herhangi bir ihtiyaçları olduğunda da geri durmamalıdır. Bu vazifeleri yerine getiren evlatlar iki cihanda da huzura ereceklerdir. (Ali Rıza,1316:40-43)

Kardeşlerin Birbirine Karşı Vazifeleri

Aile içerisinde anne babaya hürmet ve itaat göstermek kadar kardeşlere karşı şefkat ile muamele etmek de önemli bir vazifedir. Kardeş, Allah tarafından insanlara verilen bir dost olup aralarındaki muhabbet kadar samimi ve kuvvetli başka bir muhabbet olamaz. Bu eşsiz bağı Ali Rıza "*Kardeşlerin birbirini sevmeleri hayatın en latif zevkidir*" diyerek tanımlamıştır. (Ali Rıza,1312:15)

Ali Rıza, kaleme aldığı eserlerinde kardeşlerin birbirine olan vazifelerini üç bölümde ele alır. Birincisi kardeşlerin birbirlerine karşı ortak vazifeleri, ikincisi küçük kardeşin büyük kardeşlere olan vazifeleri ve üçüncüsü olarak ise büyük kardeşlerin küçük kardeşlere olan vazifeleridir. (Kaya,2012:295)

Kardeşler arası muhabbetin devamlılığını sağlamak için kardeşlerin birbirine karşı vazifelerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Ali Rıza, bu vazifeleri şöyle ifade etmektedir: Kardeşler

arasında örneklik teşkil etmesi açısından büyük kardeş diğerlerine rol model olmalıdır. Kardeşlerine destek olup aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları uyumlu ve ılıman bir şekilde çözüme bağlamalıdır. Kardeşlerine karşı nasihat ve güzel muamelede bulunmalı, küçük kardeşlerin hatalarını af ile düzeltmelerine yardımcı olmalıdır. Küçük kardeşler de büyüklerine karşı hürmet gösterip, yanlarında konuşmalarına dikkat ederek, büyükleri ne söylerse söylesin yerine getirmelidir. Ailedeki büyük kız kardeş, annenin sol eli konumunda olup onun bulunmadığı zamanlarda kardeşlerine annelik vazifesini yerine getirirken, büyük erkek kardeş de babanın bulunmadığı durumlarda onun vazifelerini yerine getirir. (Ali Rıza,1312,23-25)

Ali Rıza, kardeşlerin birbirlerine karşı vazifelerini yerine getirerek aile saadetine katkıda bulunacaklarını belirterek, onların kendi ailelerini kursalar dahi aralarındaki samimiyet ve muhabbetin daimî kalacağını ifade etmektedir.

Akrabalara Karşı Vazifeler

Soy veya evlilik yoluyla kurulan kişiler arası ilişkiye akrabalık denir. Ali Rıza, eserlerinde aile ahlakı bölümünde kişinin akrabalarına karşı olan vazifelerinden de bahsederek bu vazifelerin kolayca yerine getirilemeyeceğini de belirtir. Bu vazifeleri ise şöyle sıralar: Akrabalık ilişkilerinde yumuşaklık ve sabırla hareket edilmelidir. Yaşça büyük olan akrabaların yaptıkları hatalar mazur görülmelidir. Çünkü onların davranışlarında ahlaki düzelme zordur. Büyüklerin çocuklar için değerli bir hazine olduğu unutulmamalı, onlara her zaman hürmet ve ihtimam gösterilmelidir. (Ağırakça,2017:66)

Ali Rıza, eserinde akrabalara karşı vazifeleri anlatırken büyükbaba ve büyükanne üzerinde de durmuştur. Büyükanne ve büyükbabanın bulunduğu bir aile ortamının çocuklar için adeta bir nimet gibi olacağını ifade ederek onların torunlarına karşı büyük bir sevgi beslediğinden bahseder. Torunların da büyükanne ve büyükbabalarının muhabbet ve sevgisine karşılık onların ihtiyaçlarına destek ve yardımda bulunmaları gerektiğini söyler. O, böylece bütün yaşlılara güzel muameleyi vurgulamaktadır. (Ali Rıza,1312:23-25)

Akrabalara karşı vazifelerini yerine getirenlerin ahirette de huzura mazhar olacağını ifade eden Ali Rıza, bu konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen "Akrabaya hakkını ver." ayetini de hatırlatır. (Ali Rıza,1312:28)

Efendi ve Hizmetçilerin Birbirlerine Karşı Vazifeleri

Hizmetçilerin aile fertlerinden biri olarak görülmesini uygun bulan Ali Rıza, hizmetçiyi evin dahili ve harici işleriyle uğraşan kişi olarak nitelendirir. Ona gösterilen davranışların diğer aile fertlerine gösterilen davranışlarla denk olması gerektiğini söyler. (Ali Rıza, 1316:57-58)

Ali Rıza'ya göre ev işleriyle uğraşacak hizmetçinin seçimine dikkat edilmesi önem arz eder. Çünkü hizmetçinin ev işleriyle ilgilenirken tutumlu ve özenli davranması gereklidir. Bunun aksi olan durumlar ev işleyişinin olumsuz etkilenmesine ve israfa sebebiyet verir. Hizmetçi evin diğer fertleriyle birlikte yaşayacağı için onların hizmetçiden olumlu ya da olumsuz yönde etkilenmeleri söz konusu olabilir. Bu sebeple hizmetçi seçerken iffetli, hayalî ve terbiyeli bir kişi seçilmelidir. (Ali Rıza,1312:36-37)

Efendilerin de hizmetçilere karşı birtakım vazifeleri olduğundan bahseden Ali Rıza, bu vazifeleri ise şöyle sıralamaktadır: Öncelikle hizmetçiye iyi muamelede bulunulmalıdır. İyi muamele gören hizmetçi, efendisine karşı hizmetini yerine getirirken onlara daha bağlı olur. Kötü ahlaklı olan hizmetçi ise haneye de zarar vereceğinden derhal evden uzaklaştırılmalı, iyi ahlaklı olan hizmetçi ise davranışlarından dolayı sevindirilip bu özelliğinin geliştirilmesi için teşvik edilmelidir. Hizmetçiye başkalarının yanında küçük düşürücü ve onur kırıcı sözlerle muamele edilmemelidir. Hizmetçilerin günlük işleri belirlenip bunlar dışında fazladan yorulmamalı, maaşları zamanında verilip sağlık ve sıhhatlerine dikkat edilmelidir. (Ali Rıza,1316:59-60)

Ali Rıza, eserinde bu konuyla ilgili olarak maddi durumu kötüleşen efendisini bırakmayan hizmetçinin hikâyesine de yer verir. Efendi, işten çıkarmak istemesine rağmen hizmetçi efendinin davranışlarından o kadar memnundur ki bu durumu kabul etmeyerek maaş almadan hizmete devam etmek ister. (Ali Rıza, 1316:60) Bu hikâye ile hizmetçisine güzel muamele ve iyi davranışta bulunan efendilerin hem kendilerinin hem de hizmetçilerinin ev hayatında huzura erecekleri vurgulanmaktadır.

Ali Rıza, efendinin hizmetçisine karşı vazife bahsinden sonra hizmetçinin de efendisine karşı yerine getirmesi gereken vazifeleri şöyle sıralamaktadır: Efendisine karşı terbiyeli, işlerini düzenli bir şekilde yerine getiren, temiz, aile halkına bağlı, sabırlı ve itaatkâr olmalıdır. Hal ve hareketleri daima zarif olup evin küçüklerine de emsal teşkil etmelidir. Hizmetçiler, efendilerinin huy ve alışkanlıklarını iyi bilip ona göre davranmalıdır. Onlar, bu şekilde davrandıklarında efendileri tarafından övgüyle karşılanıp o hanede uzun müddetçe çalışarak hane fertlerinden biri haline gelecektirler. (Ali Rıza,1328:135-136)

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı ahlak düşünürlerinden olan Ali Rıza'nın mekteplerde okutulmak üzere kaleme aldığı ahlak eserlerindeki aile ahlakına dair görüşleri incelenmiştir. Ailenin, toplumun en temel yapı taşlarından biri olduğunun üzerinde çokça duran Ali Rıza, eserlerinde ahlak eğitiminin ailede başladığını ve aile yaşamını derinden etkilediğini vurgulamakla birlikte aile müessesesinin önemini yine aile fertleri arasındaki vazifelerin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi şeklinde açıklar.

Ali Rıza, aile fertlerinin birbirlerine karşı yerine getirmeleri gereken vazifeleri konu konu ele almış ve özellikle aile içerisinde hürmet, itaat, saygı, muhabbet gibi kavramların önemi ve çocuklara verilecek talim-terbiye konuları üzerinde durmuştur. Aynı zamanda aileyle birlikte aynı çatı altında yaşamaları sebebiyle hizmetçileri de aile fertlerinden biri olarak gören Ali Rıza, onlarla ilgili vazifelere de önemli bir yer atfetmiştir.

Ali Rıza'nın eserlerindeki aile ahlakı bahisleri genellikle ayetler ve hadisler ışığında dine dayalı bir ahlak anlayışını ortaya koymaktadır. Dönemin sosyal şartlarından etkilenen Ali Rıza'nın aile ahlakına dair görüşleri geleneksel ataerkil toplum yapısını yansıtmaktadır. Onun aile anlayışında evin otoritesi erkektedir. Kadın ise daha çok ev işlerinden ve çocukların talim-terbiyesinden sorumludur. Günümüzde ise bu anlayışın kadınların iş hayatında aktif olmasıyla kısmen değişikliğe uğradığı ve aile içerisinde yerine getirilmesi gereken vazifelerin istek ve becerilere göre eşler arasında paylaşıldığı görülmektedir.

Son olarak söylenebilir ki: Ali Rıza'nın da bahsettiği gibi ahlak bir vazifeler ilmidir. Bu kaide aile ahlakı için de geçerlidir. Ailede de tüm fertler üzerine düşen vazifeleri uyumlu bir şekilde yerine getirdiğinde mesut bir aile yaşantısının var olması kaçınılmazdır.

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Dergisi- C:4 |S:1 Yıl: 4- (2020|2)

Kaynakça

Ali Rıza (1312). *Kızlara Mahsûs İlm-i Ahlâk Birinci Kısım*, İstanbul: Karabet Matbaası

Ali Rıza (1316). *Kızlara Mahsûs İlm-i Ahlâk İkinci Kısım*, İstanbul: Karabet Matbaası

Ali Rıza (1312). *Kızlara Mahsûs İlm-i Ahlâk Üçüncü Kısım*, İstanbul: Karabet Matbaası

Ali Rıza (1318). *İlm-i Ahlâk*, İstanbul: Karabet Matbaası

Ali Rıza (1328). *Ahlâk ve Malûmât-ı Medeniye Dersleri*, İstanbul: Dersaadet

DENİZER, N., BAYRAKDAR, N., SAYGILI, S., AVCI, M. (2018). *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç Eylem Tutarlılığı*, Konya: Çizgi Kitabevi.

ERDEM, Hüsameddin (2015). *Ahlâk Felsefesi*, Konya: Hü- Er Yayınları

GÜNGÖR, Erol (1995). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul: Ötüken Yayınları

KAYA, Umut (2012). *1839-1923 Tarihleri Arasında Osmanlı'da Ahlâk Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

PEHLİVAN AĞIRAKÇA, Gülsüm (2017). *İnas Rüştüyeleri'nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri - "Kızlara Mahsus İlmi Ahlâk" Ders Kitabı Örneği*- Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.1, S. 1, s. 56-77

TOPÇU, Nurettin (2010). *Ahlâk*, İstanbul: Dergâh Yayınları